

WPROWADZENIE

Inwestycje w wykształcenie, najważniejszy kapitał ludzki, są najtańszym sposobem rozwoju gospodarczego każdego kraju. Ułatwienie uzyskania odpowiednich kwalifikacji, bez względu na miejsce zamieszkania, należy do ważnych zadań państwa. Osobom pragnącym uczyć się w szkole poza miejscem stałego zamieszkania przychodzą z pomocą bursy i internaty.

Literatura przedmiotu zawiera wiele definicji odnoszących się do określeń „bursa” i „internat”. Dla przykładu Wincenty Okoń w *Nowym słowniku pedagogicznym* podaje, że internat to „prowadzony przez szkołę zakład opiekuńczy dla uczniów pobierających naukę poza miejscem zamieszkania [...]”¹, natomiast bursa to „[...] zakład, w którym ucząca się młodzież otrzymuje mieszkanie, wyżywienie i opiekę; obecnie coraz częściej termin bursa oznacza zakład dla młodzieży z różnych szkół; zakład przeznaczony dla uczniów jednej szkoły nosi nazwę internatu”². Zbigniew Węgierski uznaje, że „internat to zakład wychowawczy, w którym dzieci i młodzież szkolna mieszkają, uczą się i spędzają pod opieką wychowawców czas wolny”³. Zaznacza również, że obecnie wyrazy „bursa” i „internat” traktuje się zamiennie, przy czym bursa pełni funkcję internatu międzyszkolnego⁴. Termin *la bourse* w języku francuskim oznaczał bezpłatne utrzymanie ucznia w kolegium oraz zasiłek pieniężny, tzw. bursę, który uczeń otrzymywał od władz szkolnych. Bursa to w średniowieczu także dom mieszkalny dla młodzieży studiującej. W Krakowie młodzież studiującą i jednocześnie mieszkającą w bursach nazywano „bursakami”, a uczniów szkół parafialnych żakami lub scholarami. *Encyklopedia powszechna*

¹ W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, Warszawa 1998, s. 143.

² Tamże, s. 48.

³ Z. Węgierski, *Internat jako środowisko wychowawcze*, Warszawa 1979, s. 10.

⁴ Z. Węgierski, *Internat szkolny: geneza, rozwój, problemy pedagogiczne*, Bydgoszcz 1984, s. 37.

Samuela Orgelbranda podaje, że bursa to „dom zakupiony lub zbudowany przez fundatora, w którym zamieszkiwała młodzież przybywająca do szkół w celu pobierania nauki. W bursach razem z uczniami przebywali także inni nauczyciele”⁵. Określenie „internat” według Józefy Brągiel to „przyszkolna placówka opiekuńczo-wychowawcza, zapewniająca całkowitą opiekę i wychowanie młodzieży zdrowej, prawidłowo rozwijającej się na okres pobierania przez nią nauki szkolnej poza miejscem swojego zamieszkania”⁶. Krystyna Kowalik uznaje za „internat” placówkę opiekuńczo-wychowawczą związaną organizacyjnie z określoną szkołą, która „stanowi ogniwo organizacyjne, utworzone w celu zapewnienia opieki i wychowania uczniom zamiescowym. Bursa podlega służbowo administracyjnym władzom szkolnym, przyjmuje zwykle młodzież z kilku szkół znajdujących się w danej miejscowości. Choć nie należy organizacyjnie do żadnej ze szkół, to jednak ściśle z innymi współpracuje, zwłaszcza w oddziaływaniu na młodzież trudniejszą”⁷.

W niniejszej pracy za „internat” uznaje się placówkę opiekuńczo-wychowawczą, formalnie podporządkowaną określonej szkole i stanowiącą jej integralne ogniwo, która przeznaczona jest dla młodzieży uczęszczającej do szkół poza miejscem stałego zamieszkania. „Bursa” to międzyszkolna placówka opiekuńczo-wychowawcza pełniąca funkcję internatu, która administracyjnie podlega bezpośrednio kuratorium oświaty i wychowania⁸. Przyjmuje młodzież z kilku szkół znajdujących się w danej miejscowości. W odróżnieniu od internatu nie podlega żadnej ze szkół, lecz jedynie z nimi współpracuje⁹.

Określenie „stancja” natomiast pochodzi z włoskiego *stanza* – izba mieszkalna odnajmowana uczniom, często razem z wyżywieniem. Jest to forma opieki nad uczniem sprawowanej przez osoby prywatne¹⁰.

Na przestrzeni wieków dla określenia miejsc zakwaterowania uczniów zamiescowych używano także takich nazw, jak: konwikt, kolegium, pensja, pensjonat, alumnat czy „ekonomia szkolna”. Termin „alumnat” oznacza zamknięty zakład wychowawczy, w którym kandydaci na duchownych otrzymują opiekę i pomoc. *Alumnus* w języku łacińskim to „wychowanek, młodzieniec, uczeń”. Termin „kole-

⁵ *Encyklopedia powszechna S. Orgelbranda*, t. 2, Warszawa 1972, s. 419.

⁶ J. Brągiel, *Spółeczno-pedagogiczne funkcje internatów szkolnych*, Opole 1982, s. 24.

⁷ K. Kowalik, *Wychowanie w internacie. Wybrane zagadnienia*, Warszawa 1975, s. 26.

⁸ Niezależność burs od szkół została sformułowana w Zarządzeniu Ministra Oświaty i Wychowania z dnia 19 marca 1980 r. w sprawie organizacji i funkcjonowania internatów i burs szkolnych, a także w statucie internatu szkolnego i bursy szkolnej, D. Urz. MOiW z dnia 21 IV 1980 r., nr 5, poz. 30.

⁹ Por. K. Kowalik, *Wychowanie w internacie...*, s. 26; M. Okrasa, *Obraz życia młodzieży szkolnej na Lubelszczyźnie od średniowiecza do początków XX wieku. Studium z dziejów burs i internatów szkolnych*, Lublin 2012, s. 8.

¹⁰ M. Okrasa, *Obraz życia młodzieży...*, s. 8.

gium” określa natomiast zakład wychowawczy zapewniający uczniom utrzymanie i opiekę, a od XVI wieku w Anglii – szkołę średnią lub wyższą. W języku łacińskim *collegium* definiuje się jako „związek, bractwo”. Słowo „konwikt” wywodzi się z języka łacińskiego. Wyraz *con-victus* oznacza „życie wspólne, obcowanie”. W języku polskim określa zakład wychowawczy, funkcjonujący najczęściej przy kolegiach lub szkołach średnich, prowadzony przez zakon lub osoby prywatne. Inne pojęcia, takie jak „pensja” lub „pensjonat”, zdefiniować można jako zakład wychowawczy, najczęściej dla dziewcząt, prowadzony przez zakony lub osoby prywatne¹¹.

Podstawową rolą burs i internatów jest udostępnianie szkół różnych typów i szczebli osobom uczącym się. Funkcjonują dwa kierunki interpretacji ich roli. Jeden kierunek traktuje bursę i internat jako integralną część szkoły i ogranicza do wypełniania lub uzupełniania zadań wychowawczych. Drugi kierunek uważa je za placówki opiekuńczo-wychowawcze, których celem jest przekształcenie osobowości wychowanków na podstawie specyficznych dla tych instytucji warunków, metod, środków i sposobów oddziaływań, uzupełnione współpracą ze szkołą i rodzicami. W ramach swojej funkcji bursy i internaty ze względu na sposób organizowania środowiska podejmują: opiekę otwartą, ukierunkowaną na zaspokajanie potrzeb; opiekę okresową – z uwagi na czas; opiekę całkowitą – ze względu na zakres. Internat i bursa jako placówki opieki całkowitej mają za zadanie zapewnić swoim mieszkańcom warunki umożliwiające pełny rozwój, wynikający z podstawowych potrzeb biologicznych i psychicznych właściwych ich wiekowi. Instytucjonalnym, wewnętrznym ich celem jest wypełnienie założonych funkcji, które zostały sformułowane w statutach i regulaminach oraz zarządzeniach władz oświatowych. Realizując wyznaczone cele i zadania, wywołują wiele skutków – pożądaných i zamierzonych (założonych, intencjonalnych), jak również nie zawsze pożądaných i zamierzonych (rzeczywistych)¹².

W organizacji burs i internatów można wyodrębnić trzy podstawowe orientacje lub modele funkcjonowania, w zależności od tego, na ile wyklucza się lub docenia prace z uczniami na wzór wychowania rodzinnego. W modelu pierwszym – koszarowym – wychowanie w internacie przeciwstawia się wychowaniu rodzinnemu i dąży do izolacji od wpływów rodziny. Dominuje tu wzór szkół kadeckich, z małą namiastką ćwiczeń wojskowych. Drugi model – rodzinny – docenia wpływ rodziny i jej środowiska na wychowanie młodzieży. Wychowanie powinno być zbliżone do warunków funkcjonowania w rodzinie. Dominują mało liczne grupy wychowawcze, koedukacyjność. Model trzeci stanowi połączenie orientacji rodzinnej i koszarowej.

¹¹ Tamże, s. 7–8.

¹² J. Szczepański, *Refleksje nad oświatą*, Warszawa 1973, s. 174.

Nie kwestionuje się wagi wychowania zbiorowego oraz rodzinnego. Funkcjonowanie placówki z jednej strony opiera się na statucie, regulaminie i grupie wychowawczej, zaś z drugiej – na współodpowiedzialności wychowanków. Docenia się ściśłą współpracę domu ze szkołą¹³.

Warto zaznaczyć, że w Polsce do czasu uzyskania niepodległości, z uwzględnieniem przemian społecznych, politycznych, religijnych i oświatowych, można wyodrębnić w rozwoju burs i internatów pięć okresów.

Pierwszy okres był ściśle związany z organizacją szkół i ich dostępnością. Wówczas przedstawiciele różnych warstw społecznych zauważali potrzebę pomocy uczniom. Starali się otaczać opieką głównie najuboższych, fundując im stypendia, udostępniając lub opłacając miejsca noclegowe. Przy czym na bezpłatną opiekę mogły liczyć osoby pragnące poświęcić się kapłaństwu, ewentualnie oferujące swoją pomoc w pracach na rzecz Kościoła.

Kolejny, drugi, etap to okres przemian religijnych. Wraz z falą rozwoju protestantyzmu umocniła się rola internatu jako instytucji poszerzającej bazę rekrutacyjną szkół i pozyskującej większą rzeszę osób zainteresowanych kształceniem się. Rozwinął się też nowy typ zamieszkania zbiorowego – konwikt, czyli zakład wychowawczy lub dydaktyczno-wychowawczy funkcjonujący przy kolegium i szkole średniej.

Okres trzeci to rozwój placówek w dobie działalności Komisji Edukacji Narodowej. Wówczas opracowano pierwsze akty normujące organizację i aktywność tych instytucji. Zwrócono uwagę na pomoc ubogim uczniom poprzez umożliwienie bezpłatnego zamieszkania i utrzymania w konwiktach. Wydziałowe konwikty były pierwszymi internatami przy świeckich szkołach średnich, które utrzymywały się z państwowych składek.

Okres czwarty to czas zaborów. Był to czas kontrybucji, zsyłek i inwigilowania młodzieży szkolnej. Placówki konwiktów, pensjonatów, internatów czy prywatne stancje były miejscami ograniczającymi swobodę uczniom i ułatwiającymi objęcie ich pełną kontrolą, co miało przyspieszyć proces wynarodowienia. Wówczas działacze społeczni i oświatowi widzieli w szerzeniu oświaty, wśród polskiego społeczeństwa, drogę do wolności. Indywidualne darowizny i beneficja zamieniły się w zbiorową pomoc. Zaczęły powstawać organizacje społeczne, które pozyskiwane fundusze przeznaczały na rzecz ubogich uczniów, zapewniając im mieszkanie i utrzymanie w czasie nauki.

Okres piąty to odwilż polityczna i korzystne warunki do tworzenia szkół oraz stowarzyszeń wspierających ich rozwój. Wydana została ustawa zezwalająca na

¹³ M. Łobocki, *Wybrane zagadnienia z metodyki pracy opiekuńczo-wychowawczej*, cz. 2, Lublin 1987, s. 56–57.

zakładanie szkół prywatnych z językiem polskim jako wykładowym. W tym czasie powstało tylko w Lublinie dziewięć nowych placówek szkolnych. Ten dosyć szybki i zarazem głęboki nurt przemian miał wpływ na rozwój burs i internatów. Zaczęły one nabierać charakteru ogólnospołecznego. Zauważona została ich rola w procesie wychowawczym. Pojawiały się propozycje zmiany spostrzegania ich z perspektywy instytucji dobroczynnych w instytucje wspomagające szkołę w jej oddziaływaniu wychowawczym¹⁴.

Po 1918 roku problematyka burs i internatów szkolnych funkcjonujących w województwie lubelskim nie spotkała się jak dotąd z szerszym zainteresowaniem wśród badaczy. Brakuje na ten temat syntetycznej publikacji o charakterze naukowym, czy nawet popularnonaukowym. Niestety, także w dotychczasowej ogólnopolskiej historiografii pedagogicznej zauważalne jest niewielkie zainteresowanie tego typu placówkami. Prowadzono badania dotyczące rozwoju i funkcjonowania szkół oraz kształcenia i wychowania, ale problemy odnoszące się do działalności burs i internatów poruszano zwykle w sposób wybiórczy – przy okazji opracowywania innych zagadnień, takich jak dzieje szkolnictwa czy dzieje obyczajów, monografie poszczególnych szkół.

Ukazanie rozwoju placówek burs i internatów szkolnych w województwie lubelskim w latach 1918–1998 oraz przemian w nich zachodzących stanowi przedmiot rozważań w niniejszej pracy. Podjęto w niej próbę odpowiedzi na pytania:

1. Jak kształtowała się sieć burs i internatów i jej dostępność w omawianym okresie?
2. Jak wyglądały warunki bytowe i organizacja życia w bursach i internatach szkolnych?
3. W jaki sposób sytuacja społeczna i polityczna determinowała procesy wychowania?

Kryterium wyboru cezur i terenu badań było odniesienie do województwa jako układu administracyjno-terytorialnego. Zakres przestrzenny został dostosowany do wewnętrznego podziału granic administracyjnych kraju i obejmuje województwo lubelskie, z uwzględnieniem zachodzących zmian w terytorialnej jednostce administracyjnej. Za wyborem województwa lubelskiego jako terenu badań przemawiał fakt, że niewiele jest publikacji przedstawiających analizę historyczno-porównawczą burs i internatów szkolnych funkcjonujących na terenie tego województwa.

Cezurę rozdziałów stanowią zmiany terytorialne granic województwa. Punktem wyjścia jest rok 1918, w którym Polska odzyskała niepodległość, a granicą koń-

¹⁴ Analizę rozwoju burs i internatów szkolnych w województwie lubelskim do 1918 roku przedstawia M. Okrasa, *Obraz życia młodzieży szkolnej na Lubelszczyźnie od średniowiecza do początków XX wieku. Studium z dziejów burs i internatów szkolnych*, Lublin 2012, ss. 234.

cową rok 1998, gdy nastąpiły ostatnie zmiany administracyjne, w wyniku których województwo rozszerzyło swój obszar terytorialny.

Publikacja ta stanowi również kontynuację badań prowadzonych przez autorkę na temat funkcjonowania burs i internatów szkolnych na terenie Lubelszczyzny jako regionu¹⁵.

Literatura przedmiotu prezentująca problemy tych placówek jest niewielka. Najczęściej ukazuje najistotniejsze elementy z metodyki pracy. Tylko nieliczni autorzy, jak Zbigniew Węgiński, Józefa Brągiel, Władysław Grądzki, Beata Maria Nowak, Beata Zięba-Kołodziej dokonują analizy opieki i wychowania burs i internatów¹⁶. Doświadczenia, działalność i rozwiązania metodyczne pracy opiekuńczo-wychowawczej były publikowane na łamach czasopism pedagogicznych: „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze”, „Szkoła Zawodowa”, „Nowa Szkoła”, „Chowanna”.

W pracy wykorzystano także literaturę z okresu międzywojennego – między innymi Włodzimierza Barahury i Jana Michałowicza, którzy przedstawili funkcjonowanie placówek w sposób analityczno-syntetyczny¹⁷.

Publikacje wydane po II wojnie światowej można podzielić następująco:

- Książki powstałe w latach 50. i 60., wierne doktrynie politycznej wychowania komunistycznego i trzymające się ściśle scentralizowanych form zarządzania. W tym okresie podstawą wszelkiej działalności pedagogicznej burs i internatów były wydawane zarządzenia, statuty i regulaminy. Powstało też kilka opracowań opisujących wspomnienia wychowanków i doświadczenia praktyków. Wymienić tu można m.in. publikacje Stanisława Cholewy, Jana Mickunasa i Brygidy Platy¹⁸.

- Rozprawy i artykuły z przełomu lat 60. i 70. o charakterze metodycznym, propagujące kolegiałość w wychowaniu. Pomimo tego, że liczba internatów i burs

¹⁵ Tamże; M. Okrasa, *Działalność opiekuńczo-wychowawcza burs i internatów szkolnych w województwie lubelskim w latach 1975–1998*, praca doktorska, UMCS, Lublin 2003, [maszynopis].

¹⁶ Z. Węgiński, *Internat jako środowisko wychowawcze*, Warszawa 1979; Z. Węgiński, *Funkcje internatów szkolnych. Badania funkcji założonych i rzeczywistych internatów szkolnych w województwie bydgoskim*, Warszawa–Poznań 1980; W. Grądzki, *Internat jako placówka wychowawcza*, Białystok 1981; W. Grądzki, *Funkcje internatu w świetle doświadczeń*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1981, nr 3; J. Brągiel, *Społeczno-pedagogiczne funkcje internatów szkolnych*, Opole 1982; Z. Węgiński, *Internat szkolny: geneza, rozwój, problemy pedagogiczne*, Bydgoszcz 1984. W. Grądzki (red.), *Poradnik wychowawcy internatu*, Białystok 1987; W. Grądzki, *Uwarunkowania efektywności oddziaływań opiekuńczo-wychowawczych w internacie. (Próba diagnozy)*, Białystok 1990; W. Grądzki, *Wychowawca–wychowanek w internacie. Innowacyjna próba relacji*, Białystok 1990; B.M. Nowak, *Funkcjonowanie internatów szkolnych i burs publicznych w aspekcie wyrównywania szans edukacyjnych młodzieży*, Zamość 2006; B. Zięba-Kołodziej, *Internat i bursa: historia i współczesność*, Tarnobrzeg 2011.

¹⁷ W. Barahura, *Wychowanie w internacie*, Lwów 1938; J. Michałowicz, *Jak organizować bursy?*, Warszawa 1927.

¹⁸ S. Cholewa, *Trudni wychowankowie*, Warszawa 1958; J. Mickunas, *Ich drugi dom*, Warszawa 1962; B. Plata, *Nowy rok szkolny w internacie*, Warszawa 1958.

znacznie się zwiększyła, nikły jest ślad prac badawczych związanych z ich rzeczywistą działalnością¹⁹. Próby określenia modelu działalności internatu podjęli się Henryk Smarzyński, Wiktoria Dewitz, Leopold Kantor, a rezultaty ich prac przedstawiono w monograficznym zeszycie nr 4 „Chowanny” z 1970 roku²⁰. Analizy funkcjonowania burs i internatów dokonali Krystyna Kowalik²¹ oraz Henryk Smarzyński²².

- Opracowania powstałe na przełomie lat 70. i 80., przedstawiające problemy wychowania w internacie, oparte na badaniach naukowych oraz na analizie praktycznych rozwiązań organizacyjnych i metodycznych. Wymienić tu można m.in. prace zwarte i artykuły Zbigniewa Węgierskiego, Józefy Bągiel, Władysława Grądzkiego, Mieczysława Szczodraka, Aleksandra Makowskiego i Anny Teodory Białeckiej²³.

- W latach 90. XX wieku w publikacjach na temat wychowania w internatach sygnalizowano potrzebę stworzenia znowelizowanej placówki. Sugerowano nowatorskie kierunki i rozwiązania, zmianę celów czy strukturę dostosowaną do wymogów otoczenia. Szczególnego znaczenia w procesie wychowania nabrały działania kształtujące w wychowankach umiejętności interdyscyplinarne, takie jak: umiejętność komunikowania się, negocjowania i korzystania ze źródeł informacji, prezentowania siebie, umiejętność przystosowania się do zmieniających się warunków pracy i podejmowania decyzji. Działania innowacyjne miały charakter ewolucyjny i wynikały z naturalnego procesu przemian gospodarczych. Przykładem są m.in. opracowania Czesława Kupisiewicza i Czesława Banacha oraz Andrzeja Radziewicz-Winnickiego²⁴.

¹⁹ Z. Węgierski, *Internat szkolny geneza...*, s. 5–7.

²⁰ W. Dewitzowa, *Aktualne problemy wychowania w internatach szkolnych*, „Chowanna” 1970, nr 4; L. Kantor, *Osiągnięcia i braki wychowania internatowego*, „Chowanna” 1970, nr 4.

²¹ K. Kowalik, *Wychowanie w internacie. Wybrane zagadnienia*, Warszawa 1975.

²² H. Smarzyński, *Internat jako środowisko wychowawcze*, Kraków 1971.

²³ J. Bągiel, *O niektórych aspektach rozwoju społecznej roli internatów szkolnych*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej im. Powstańców Śląskich w Opolu” 1976, seria A, t. IX, s. 143–151; M. Szczodrak, *Wychowawca w internacie*, Kielce 1981; T.A. Białecka, *Funkcje internatu. Założenia i rzeczywistość*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1982, nr 5; T.A. Białecka, *Nauka własna w internacie*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1980, nr 9; T.A. Białecka, *Samorząd i samorządność w internacie: problem otwarty*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1988, nr 1; A. Makowski, *Wychowanie innowacyjne w internacie: poradnik*, Warszawa 1988.

²⁴ Cz. Kupisiewicz, *Szkolnictwo w procesie przebudowy. Geneza i kierunki reform oświatowych 1945–1995*, Warszawa [1996]; Cz. Kupisiewicz, *Ekspertyzy edukacyjne w PRL w latach 1970–1989*, „Kwartalnik Pedagogiczny” 1995, nr 4; Cz. Banach, *Rola edukacji w kształtowaniu przyszłości Polski (w świetle Memoriatu Komitetu Prognoz Polski). Polska w XXI wieku przy Prezydium PAN*, „Nowa Szkoła” 1998, nr 5; W. Grądzki, *Internat potrzebuje zmian*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1994, nr 4; W. Grądzki, *Nowe rozwiązania w funkcjonowaniu internatów*, „Nowa Szkoła” 1992, nr 3, s. 175–179; J. Raczkowska, *Oczekiwania – niepokoje – problemy*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1990, nr 5/6, A. Radziewicz-Winnicki (red.), *Problemy i tendencje rozwojowe we współczesnej pedagogice*, Katowice 1995.

• W pierwszym piętnastolecu XXI wieku zaczęły pojawiać się syntetyczne opracowania dotyczące burs i internatów szkolnych z uwzględnieniem ich funkcjonowania w przeszłości, teraźniejszości i perspektywy rozwoju. Można tu wymienić prace: Beaty Zięby-Kołodziej, Beaty Marii Nowak, Marzeny Okras²⁵.

W analizie działalności burs i internatów były również pomocne opracowania dotyczące opieki i szkolnictwa, monografie szkół, dzieje życia i obyczajów. Wykorzystano więc rozprawy: Ludwika Chmaja, Ryszarda Kuchy, Zbigniewa Kwiecińskiego, Karola Poznańskiego, Bogusława Ratusia, Romualda Grzybowski²⁶. Literatura ta pozwoliła na dokładniejsze omówienie problematyki działalności burs i internatów w szerszym splocie uwarunkowań społeczno-politycznych i ekonomicznych. Opracowując niniejsze studium, nie można było pominąć badań pedagogów i historyków lubelskiego ośrodka naukowego, dotyczących dziejów oświaty i szkolnictwa Lubelszczyzny. Wykorzystano autorskie prace zwarte oraz artykuły – przede wszystkim Jerzego Doroszewskiego, Józefa Marczuka, Mieczysława Marczuka, Bogdana Szyszki, Haliny Raczek, Bożenny Wierzchowskiej-Konery²⁷, a także prace redakcyjne Karola Poznańskiego, Ryszarda Kuchy, Tadeusza Radzika, Albina Koprukowniaka i Wiesława Śladkowskiego²⁸. Pomocne okazały się również monografie szkół Lubel-

²⁵ B. Zięba-Kołodziej, *Internat i bursa...*; B.M. Nowak, *Funkcjonowanie internatów...*; M. Okrasa, *Obraz życia młodzieży szkolnej...*

²⁶ L. Chmaj, *Prądy i kierunki w pedagogice XX wieku*, Warszawa 1962; R. Kucha (red.), *Szkolnictwo Lubelszczyzny w XVIII–XX wieku. Studia i rozprawy*, Lublin 1993; Z. Kwieciński, *Drogi szkolne młodzieży a środowisko*, Warszawa 1980; L. Chmaj, *Selekcje społeczne w szkolnictwie ponadpodstawowym*, Warszawa 1975; B. Ratus, *Licea pedagogiczne w Polsce Ludowej (1944–1970). Działalność wychowawczo-dydaktyczna*, Warszawa–Poznań 1974; R. Grzybowski, *Polityczne priorytety i elementy codzienności socjalistycznej szkoły: wybór studiów poświęconych dziedzictwu edukacyjnemu PRL-u*, Toruń [2013].

²⁷ J. Doroszewski, *Odbudowa szkolnictwa na terenie województwa lubelskiego w latach 1944–1945*, „Rocznik Ogniska Lubelskiego w Lublinie” 1971, nr 3; J. Doroszewski, *Działalność Polskiej Macierzy Szkolnej na Lubelszczyźnie w latach 1918–1939*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 2006, nr 3–4; J. Doroszewski, *Seminaria nauczycielskie w Polsce w świetle polityki oświatowej państwa (1918–1937)*, Lublin 2002; J. Doroszewski, *Szkolnictwo miasta Lublina w latach 1918–1939*, Lublin 2004; J. Doroszewski, *Wybrane problemy z dziejów oświaty na Lubelszczyźnie 1918–1939*, Lublin 2008; J. Doroszewski, *Zakłady kształcenia nauczycieli w województwie lubelskim w latach 1918–1939*, Lublin 1999; J. Marczuk, *Oświata i nauka w Lublinie w latach 1918–1939*, [w:] S. Krzykała (red.), *Dzieje Lublina*, t. 2, Lublin 1975; M. Marczuk (red.), *Główne problemy rozwoju szkolnictwa na Lubelszczyźnie 1944–1969*, Lublin 1969; M. Marczuk (oprac.), *Program drugiego etapu lubelskiego eksperymentu pedagogicznego 1971–1975*, Lublin 1971; H. Raczek, *Szkolnictwo zawodowe na Lubelszczyźnie w latach 1944–1956*, [w:] R. Kucha (red.), *Szkolnictwo Lubelszczyzny w XVIII–XX wieku. Studia i rozprawy*, Lublin 1993; B. Szyszka, *Szkolnictwo Zamościa w dwudziestolecu międzywojennym*, Warszawa 1987; B. Wierzchowska-Konera, *Problemy stabilizacji średniego szkolnictwa ogólnokształcącego w dobie odradzania się Polski na przykładzie województwa lubelskiego*, [w:] K. Poznański (red.), *Oświata, szkolnictwo i wychowanie w latach II Rzeczypospolitej*, Lublin 1991; B. Wierzchowska-Konera, *Sieć szkolnictwa średniego ogólnokształcącego w latach 1918–1939*, [w:] R. Kucha (red.), *Szkolnictwo Lubelszczyzny w XVIII–XX wieku*, Lublin 1993.

²⁸ K. Poznański (red.), *Oświata szkolnictwo i wychowanie w latach II Rzeczypospolitej*, Lublin 1991; R. Kucha (red.), *Koncepcje kształcenia i rozwoju szkolnictwa zawodowego XIX i XX wieku*, Lublin 1992;

szczyzny, opracowane między innymi przez Zofię Olszakowską-Glazer, Wandę Wyrobkową-Pawłowską, Franciszka Trojnar i Mieczysława Kunę²⁹. Innym cennym źródłem były znajdujące się w rękopisie prace magisterskie: Elżbiety Fąfarskiej, Joanny Komisarczuk, Alicji Kowalskiej, Małgorzaty Olejarczyk, Joanny Pырzyny³⁰. W książce zostały także wykorzystane prowadzone przez autorkę badania dotyczące funkcjonowania burs i internatów szkolnych w latach 1975–1998 w województwie lubelskim, opisane w niepublikowanej rozprawie doktorskiej³¹.

Uwzględniono również materiały źródłowe. Były to przede wszystkim źródła archiwalne zawierające statystyki i sprawozdania placówek oraz źródła drukowane o charakterze ogólnym, takie jak: Dzienniki Urzędowe Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego oraz Dzienniki Ustaw czy Dzienniki Urzędowe Ministerstwa Oświaty i Wychowania – zawierające ustawy, zarządzenia, rozporządzenia, wytyczne na temat zmian organizacyjnych i programowych szkół i placówek opiekuńczych. Literatura dotycząca podjętego tematu okazała się dość różnorodna. Materiał uzupełniający i pomocniczy w badaniach stanowiły materiały wspomnieniowe. Źródła te cechuje duży subiektywizm, wynikający z indywidualnego postrzegania przez autorów pewnych faktów lub z nieścisłości związanych ze spisywaniem wspomnień – zwykle po jakimś czasie. Te, choć są „wytworem ludzi mających określone poglądy”³², stanowią mimo wszystko ważny przekaz nastrojów, poglądów, obyczajów i warunków życia ich autorów. Działanie zgodne z metodologiczną zasadą wyczerpalności i komplementarności źródeł nie zawsze jest moż-

R. Kucha (red.), *Szkolnictwo Lubelszczyzny w XVIII–XX wieku. Studia i rozprawy*, Lublin 1993; R. Kucha (red.), *Szkoła Czterech Wieków. Liceum Ogólnokształcące im. Stanisława Staszica w Lublinie*, Lublin 1992; J. Dobrzański, A. Kopruckowiak (red.), *Ze studiów nad Komisją Edukacji Narodowej i szkolnictwem na Lubelszczyźnie*, Lublin 1973; T. Radzik, A. A. Witusik (red.), *Lublin w dziejach i kulturze Polski*, Lublin 1997.

²⁹ Z. Olszakowska-Glazer, W. Wyrobkowa-Pawłowska, F. Trojnar, M. Kuna, *Mały skrawek wolnej Polski. Szkoła Spółdzielcza dla Dorosłych Związku Spółdzielni Spożywców RP „Społem” na Lubelszczyźnie 1940–1953*, Warszawa 2007; Olszakowska-Glazer Z., *Założenia programowe i historia szkoły w czasie okupacji*, [w:] Z. Olszakowska-Glazer, W. Wyrobkowa-Pawłowska, F. Trojnar, M. Kuna, *Mały skrawek wolnej Polski. Szkoła Spółdzielcza dla Dorosłych Związku Spółdzielni Spożywców RP „Społem” na Lubelszczyźnie 1940–1953*, Warszawa 2007.

³⁰ J. Komisarczuk, *Internat jako środowisko wychowawcze na przykładzie Internatu Liceum Ogólnokształcącego w Tyszowcach (w latach 1967–1979)*, praca magisterska, UMCS, Lublin 1980, [maszynopis]; A. Kowalska, *Dzieje Liceum i Technikum Pszczelarskiego w Pszczelej Woli w latach 1944–1984*, praca magisterska, UMCS, Lublin 1985, [maszynopis]; J. Pырzyna, *Działalność Gimnazjum Ogólnokształcącego w Kraśniku w latach 1918–1944*, praca magisterska, UMCS, Lublin 1988, [maszynopis]; E. Fąfarska, *Stosunki społeczne w grupie wychowanków internatu na przykładzie uczniów trudnych i nie trudnych*, praca magisterska, UMCS, Lublin 1989, [maszynopis]; Olejarczyk M., *Państwowe Liceum Sztuk Plastycznych w latach 1949–1988*, praca magisterska, UMCS, Lublin 1989, [maszynopis].

³¹ M. Okrasa, *Działalność opiekuńczo-wychowawcza burs i internatów szkolnych w województwie lubelskim w latach 1975–1998*, praca doktorska, UMCS, Lublin 2003, [maszynopis].

³² J. Topolski, *Wprowadzenie do historii*, Poznań 1998, s. 55.

liwe ze względu na niewielką ich liczbę czy występujące między nimi nieścisłości. W tej sytuacji podjęto próbę uzupełnienia braków innymi rodzajami źródeł, takimi jak dzieła naukowe z zakresu pedagogiki i dziedzin pokrewnych oraz czasopisma poświęcone problematyce społeczno-pedagogicznej, lokalna prasa, a także opracowania biograficzne osób działających na badanym terenie³³.

Z uwagi na charakter materiałów źródłowych, w badaniach posłużono się metodami specyficznymi dla nauk pedagogicznych i historycznych. Wykorzystano metody: progresywną, wnioskowań indukcyjnego – metodę bezpośredniego ustalania faktów, metodę dedukcyjną, porównawczą, badania dokumentów oraz analizy treści. W metodzie progresywnej punktem wyjścia są fakty pochodzące z badanego okresu i oparte na źródłach wyłącznie z tego okresu³⁴. Po ich przeanalizowaniu rozpatrywane są w okresach następnym tak daleko, jak daleko sięga problematyka badawcza. Metoda wnioskowań indukcyjnego, inaczej metoda bezpośredniego ustalania faktów, polega na ich diagnozowaniu na podstawie bezpośrednich informacji o tych faktach w źródłach. Jest to przechodzenie od szczegółu do ogółu. Po odczytaniu danych źródłowych, stanowiących hipotezę, następuje etap sprawdzania ich autentyczności i wiarygodności przy uwzględnieniu wiedzy pozaźródłowej o odtwarzanej rzeczywistości. Na podstawie tej wiedzy przechodzi się do kolejnych etapów poznania, stawiania pytań i formułowania odpowiedzi. Wiedza pozaźródłowa stanowi przesłankę do wnioskowań. Wykorzystuje się tu metodę dedukcyjną, której zadaniem jest ustalenie faktów, o jakich źródłach nie mówią w sposób bezpośredni³⁵. Do porównywania chronologicznego, czyli porównywania tego samego zjawiska w różnych latach w celu ustalenia dynamiki zmian, została wykorzystana metoda komparatystyczna. Pozwala ona na sprawdzenie różnorodnych zjawisk i wykrycie podobieństw oraz różnic zachodzących między nimi³⁶. Metoda analizy treści dokumentów polega na „uporządkowaniu i interpretacji zawartych w dokumentach treści pod kątem problemu badawczego. Charakterystyczną jej cechą jest fakt, że dotyczy ona w dużej mierze nie tylko materiału uzyskanego w procesie zainicjowanych specjalnie badań, lecz także w wyniku działań niezwiązanych bezpośrednio z podjętym badaniem”³⁷. W przeprowadzonych badaniach zastosowano klasyczną analizę dokumentów, polegającą na ich historycznej i literackiej interpretacji³⁸, a także ilościowy opis i analizę. W opisie i analizie nie ogranicza-

³³ M. Okrasa, *Obraz życia młodzieży...*, s. 11.

³⁴ J. Topolski, *Metodologia historii*, Warszawa 1984, s. 399.

³⁵ Tamże, s. 384.

³⁶ B. Miśkiewicz, *Wstęp do badań historycznych*, Warszawa 1973, s. 223.

³⁷ M. Łobocki, *Wprowadzenie do metodologii badań pedagogicznych*, Kraków 1999, s. 241.

³⁸ Tamże, s. 41.

no się wyłącznie do podania liczb absolutnych lub procentów, ale uwzględniono także wyrażenia, takie jak: zawsze, często, rzadko, nigdy itp. Badając życie uczniów zamiejscowych, starano się ująć i powiązać je w kontekście społecznym. Samo wychowanie rozpatrywano jako fakt i zjawisko społeczne, będące komponentem zarówno indywidualnej, jak i społecznej egzystencji człowieka z uwzględnieniem kontekstu kulturowo-społecznego osadzonego w zmieniającej się rzeczywistości³⁹.

W analizie funkcjonowania burs i internatów przyjęto układ chronologiczno-problemowy. Konstrukcję pracy oparto na strukturze administracyjnej i terytorialnej, czyli obejmuje ona czasookres zmiany granic województwa. Zmiany te stanowiły cezurę poszczególnych rozdziałów i określiły ich liczbę. Studium przedstawiające funkcjonowanie burs i internatów szkolnych zostało zamknięte w trzech rozdziałach. Rozdział pierwszy obejmuje okres międzywojenny i drugiej wojny światowej. Rozdział drugi omawia lata 1944–1974. Rozdział trzeci prezentuje przemiany ilościowe w ich sieci w latach 1975–1998. Na przestrzeni omawianych lat rozwój i działalność burs i internatów szkolnych ukazano na tle organizacji szkolnictwa. Zaprezentowane zostały przemiany ilościowe w sieci placówek, zwrócono też uwagę na fluktuację osób kształcących się w szkołach średnich i jej wpływ na ich rozwój. Obok zagadnień dotyczących organizacji placówek przedstawiono warunki zamieszkania oraz proces wychowawczy. Analizę warunków mieszkaniowych i procesu wychowania w 1998 roku dodatkowo oparto na badaniach prowadzonych w 14 wybranych placówkach. Każdy rozdział uzupełniono przypisami. Przy cytowaniu fragmentów tekstów oraz tytułów zachowano oryginalną pisownię.

Poznanie zarysu dziejów burs i internatów powinno pomóc zrozumieć ich obecną sytuację, co pozwoli na ocenę ich dążeń i perspektywę dalszego funkcjonowania, z uwzględnieniem potrzeb społecznych. Monografia przeznaczona jest dla szerokiego kręgu odbiorców. Stanowi przyczynek do historii szkolnictwa i opieki społecznej oraz województwa lubelskiego.

³⁹ D. Drynda, *W poszukiwaniu koncepcji historii wychowania jako dyscypliny naukowej w Polsce drugiej połowy XX wieku*, [w:] W. Jamrożek (red.), *Stan i perspektywy historii wychowania*, Poznań 1995, s. 17–18.